

Om anti-antisemittisme

Jon A. Lindstrøm

Nordidactica

- Journal of Humanities and Social Science Education

2020:2

Nordidactica – Journal of Humanities and Social Science Education

Nordidactica 2020:2

ISSN 2000-9879

The online version of this paper can be found at: www.kau.se/nordidactica

Om anti-antisemittisme

Jon A. Lindstrøm

Nord universitet

Abstract: No one can disagree that it is important to combat antisemitism to the extent it is about anti-Jewish racism, hatred of Jews based on false religious and ideological convictions, and attacks on fundamental civil rights for Jews. At the same time, it can be just as legitimate to criticize Jewish religion and ideology as other types of religion and ideology. Both positive and negative beliefs about Jews as a group can have some degree of validity. In our time, hostile attitudes to Jews is particularly connected to the Israeli-Palestinian conflict. Jews in the diaspora are not responsible for Israel's policy towards Palestinians. Nevertheless, they will risk being disliked to the extent they sympathize with Israel. The present article discusses these general points within the specific didactic context of combatting antisemitism in schools. Public ardor to eradicate antisemitism may be in conflict with the spirit of critical inquiry that the school system ought to promote in a "community of disagreement".

KEYWORDS: ANTISEMITISM, ISRAELI-PALESTINIAN CONFLICT, JEWS AND JUDAISM, CRITIQUE OF RELIGION AND IDEOLOGY, PREVENTION OF ANTISEMITISM IN SCHOOLS

About the author: Jon A. Lindstrøm holds a PhD in philosophy from the Ethics Programme, which was an interdisciplinary and cross-faculty research programme at the University of Oslo (2002-2011). His research interests have included ethics and practical philosophy, as well as the philosophy of medicine and psychiatry. In 2014-2015 he was (in part Deputy) Head of Institute at the Institute for Teacher Education, Nesna University College. Since 2017 he has been an associate professor at The Centre for Practical Knowledge, Nord University.

Innledning

Høsten 2016 lanserte den norske regjeringen en «Handlingsplan mot antisemittisme 2016-2020» (Kommunal- og moderniseringsdepartementet 2016). Bakgrunnen er til dels at man på 2000-tallet har sett en oppblomstring av voldelige angrep på jøder og jødiske mål i flere land i Europa. I 2014 ble fire jøder drept i et angrep på det jødiske museet i Brussel. Gjerningsmannen var en fransk statsborger av algerisk opprinnelse som skal ha hatt en tilknytning til Den islamske stat (IS) i Irak og Syria. I 2015 drepte en militant islamist fire jøder i en kosherbutikk i Paris, før han selv ble skutt og drept av politiet. Samme året ble en jødisk vakt drept utenfor synagogen i København (Enstad 2017).

En annen hovedgrunn er at antisemittisme tilsynelatende fortsatt har en signifikant utbredelse blant alminnelige nordmenn. I 2012 utga Senteret for studiet av Holocaust og livssynsminoriteter (HL-senteret) i Oslo en rapport som konkluderte med at 12,5 % av den norske befolkning har «utpregede fordommer mot jøder» (Hoffmann, Kopperud & Moe 2012). Dette tallet var sunket til 8,3 % i en ny undersøkelse som ble gjort fem år senere (Hoffmann & Moe 2017). I internasjonal sammenheng er dette relativt lite, omtrent på nivå med land som Storbritannia, Nederland og Danmark. Men det er likevel nok til at det er bred politisk konsensus om å trappe opp kampen mot antisemittisme også her til lands.

Regjeringens handlingsplan anbefaler en rekke tiltak, blant annet å øke ressursene til formidling av jødisk kultur og historie, og å registrere antisemittisme som et særskilt motiv for hatkriminalitet (Kommunal- og moderniseringsdepartementet 2016). Hatkriminalitet mot jøder kan være en reell trussel også her til lands, som politiet må ta alvorlig. Norske jøder skal ikke behøve å føle seg utrygge for angrep fra voldelige ekstremister, enten det måtte være snakk om nynazister, islamister eller andre.

Blant de viktigste tiltakene i regjeringens handlingsplan er å forebygge antisemittisme i skolen. I 2017 fikk Utdanningsdirektoratet i oppdrag «å utvikle forskningsbaserte, pedagogiske læringsressurser om gruppebaserte fordommer til bruk i lærerutdanningene, og digitale etterutdanningspakker for lærere som også kan benyttes til skolebasert kompetanseheving» (ibid. s. 19). Disse læringsressursene er ikke ment å dekke bare antisemittisme, men også rasisme, hatefulle ytringer, diskriminering av minoriteter og udemokratiske holdninger.

De siste årene har regjeringen økt støtten til skoleprosjektet «Demokratisk beredskap mot rasisme og antisemittisme» (Dembra), som har blitt utviklet av HL-senteret i samarbeid med Det Europeiske Wergelandsenteret (EWC) og Institutt for lærerutdanning og skoleforskning ved Universitetet i Oslo (ILS). På Dembras hjemmesider kan man finne relevante læringsressurser samt informasjon om hvordan undervisningsopplegg og andre tiltak kan gjennomføres på den enkelte skole¹. Regjeringen har også videreført støtten til «Jødiske veivisere», et pilotprosjekt startet av Det Mosaiske Trossamfunn i Oslo i 2015. To unge norske jøder har besøkt en rekke

---

¹ Se Dembras hjemmesider her: <https://dembra.no/no/> [lastet ned 19. mai 2020].

videregående skoler rundt om i landet for «å synliggjøre minoriteten, vise mangfold blant jøder i Norge, spre kunnskap og bidra til å redusere fordommer» (ibid. s. 20) . Opplegget ser ut til å kunne tilpasses også for elever i ungdomsskolen.

Mange av disse tiltakene kan i utgangspunktet være riktige og viktige nok. Likevel vil jeg i denne artikkelen problematisere enkelte aspekter ved den rådende anti-antisemittiske konsensusen. For det første vil jeg argumentere for at det er uheldig å operere med et utvidet begrep om «antisemittisme» som tenderer mot å viske ut skillet mellom antijødisk rasisme (og annet irrasjonelt jødehat) og saklig begrunnet kritikk av det jødiske i kulturell, religiøs og ideologisk forstand.

Videre vil jeg stille spørsmål ved grunnlaget for å hevde at rundt 10 % av befolkningen lider av «utpregede fordommer mot jøder». Å ha kritiske oppfatninger om en religiøs, ideologisk og/ eller etnisk gruppering kan være et symptom på rasisme (og annen forkastelig «essensialisering») i en del tilfeller. Men negative stereotypier kan også ha sin rot i reelle, kulturbetingede tendenser i tenkesettet og adferden til en gruppe. På samme måte som den ikke-jødiske majoriteten forventes å ta et oppgjør med problematiske holdninger til jøder (og andre minoriteter), vil jeg argumentere for at det kan være problematiske holdnings- og adferdstendenser blant jøder (og andre minoriteter) som de på tilsvarende vis bør motvirke.

I begge HL-senterets undersøkelser ble den norske majoritetsbefolkningens holdninger til jøder sammenlignet med dens holdninger til andre minoriteter, inkludert muslimer². 2017-undersøkelsen omfattet også en minoritetsstudie som tyder på at muslimer har et langt mer negativt syn på jøder enn *vice versa*³. I denne artikkelen vil jeg kontrastere disse funnene med holdninger til ikke-jøder i det eneste landet i verden der jøder utgjør en majoritet, nemlig den selverklært jødiske og demokratiske staten Israel. I den grad sjåvinistiske og supremasistiske holdninger overfor gojim (dvs. ikke-jøder) blir utbredte blant de israelske jødene, vil dette kunne føre til en økning av anti-jødiske reaksjoner særlig i den arabiske og muslimske verden.

Anti-jødiske holdninger og handlinger har i nyere tid hatt en tendens til å blomstre kraftig opp i perioder der Israel-Palestina-konflikten har vært særlig intens, som under Gaza-krigene i 2008-2009, 2012 og 2014. Jøder utenfor Israel kan åpenbart ikke holdes kollektivt ansvarlige for Israels politikk overfor palestinerne. Likevel vil jeg også argumentere for at i den grad ikke-israelske jøder sympatiserer med Israel, så vil de i betydelig grad risikere å bli mislikt av folk som støtter palestinernes sak.

Israel-Palestina-konflikten kan være et ømtålig tema i undervisningen både i KRLE og samfunnsfag. Det samme gjelder Midtøsten-konflikter generelt, som overlapper med andre kontroversielle politiske spørsmål, som forholdet mellom islam(isme) og

---

² Ifølge HL-senterets 2017-rapport viser 34,1 % av befolkningen «utpregede fordommer mot muslimer». 27,8 % føler en større eller mindre grad av uvilje mot muslimer, mens 19,6 % ville mislike å få en muslim som nabo eller medlem av vennekretsen (Hoffmann & Moe 2017, s. 7-8; se også s. 54-65).

³ 28,9 % av muslimene hadde negative oppfatninger om jøder, mens bare 14,7 % av jødene støttet negative stereotypier om muslimer, ifølge HL-senterets 2017-undersøkelse (Hoffmann & Moe 2017, s. 8-9; se også s. 76-81).

terror(isme), og innvandringsdebatten. Til dels har dette sammenheng med at utenrikspolitiske konflikter i disse områdene ofte har svært høy geopolitisk signifikans. Men det skyldes også at mange minoritets elever kan ha en religiøs og/ eller etnisk tilknytning til en av partene i disse konfliktene (Flesner 2019).

Politisk konflikt blant voksne kan potensielt lede til uvennskap også blant barn. I skolesammenheng bør man ha et mål om å i størst mulig grad motvirke en slik negativ konsekvens. Regjeringens handlingsplan forankrer arbeidet mot antisemittisme i opplæringslovens paragraf om å sikre at alle barn har rett til et trygt og godt oppvekstmiljø:

Innsatsen mot antisemittisme i skolen inngår i det helhetlige arbeidet for å sikre barn og ungdom et godt læringsmiljø. Opplæringsloven § 9a fastslår at alle elever har rett til et godt fysisk og psykososialt miljø som fremmer helse, trivsel og læring. For å oppnå dette må skolene arbeide systematisk med holdninger og verdier. Elevene skal lære å se konsekvenser av egne valg, utsagn og handlinger. Skolen har en sentral rolle i å lære elever å respektere og anerkjenne forskjellighet, og å lære dem å leve i et «uenighetsfellesskap». Dette er nært knyttet til opplæring i demokrati og menneskerettigheter, som både er forankret i skolens formålsparagraf og i den generelle delen av læreplanen for grunnsopplæringen (Kommunal- og moderniseringsdepartementet 2016, s. 18)

Hvis elever skal lære å leve i et «uenighetsfellesskap» (se Iversen 2014), så må de, på et eller annet tidspunkt, tåle å bli eksponert for kritiske perspektiver på religiøse og ideologiske kjerneelementer i sin egen identitet. Denne artikkelen vil imidlertid ikke primært ta til orde for at kritiske perspektiver på jødedommen og sekulærjødisk ideologi må inn på pensum i religions- og samfunnsfagene; det være seg i grunnskolen eller den videregående skolen eller begge deler. Snarere er hovedtesen at skolesystemet ikke bør bidra til å stigmatisere all slik kritikk i den bredere offentlighet som illegitim og forkastelig «antisemittisme».

Antijødisk rasisme vs. ikke-rasistisk jødedomskritikk

En vanlig forståelse av fenomenet antisemittisme går på at det er en type rasisme rettet mot jøder. Som sådan er det et relativt moderne fenomen, som skiller seg fra tradisjonell antijudaisme - fiendtlighet mot den jødiske religionen og jøder som religiøs gruppering. Fra annen halvdel av det nittende århundre frem til slutten av andre verdenskrig, postulerte antijødiske raseteoretikere at forskjeller i arvestoff gjør «arieren og jøden» til en slags naturlige fiender – i ytterste konsekvens på liv og død.

En særlig ondartet form for antijødisk rasisme lå til grunn for nazistenes uhyrlige *Endlösung der Judenfrage*, men etter 2. verdenskrig har slikt pseudovitenskapelig begrunnet jødehat vært grundig diskreditert. I vår tid er det bare unntaksvis at jødefiendtlige holdninger og handlinger blir begrunnet ut fra noen teori om at jøder utgjør en mindreverdige rase. «Klassisk antisemittisme», i betydningen antijødisk rasisme, har heldigvis blitt et temmelig marginalt fenomen i vår tid. Det er imidlertid mulig å utvide en definisjon av «antisemittisme» til å omfatte ikke-rasistisk fiendtlighet

mot jøder og det jødiske, jf. følgende avsnitt fra HL-senterets siste undersøkelse om antisemittisme i Norge:

Antisemittisme kan defineres som fiendtlige holdninger og handlinger rettet mot jøder eller det som oppfattes som «jødisk», basert på bestemte forestillinger om jøder. Disse forestillingene har en lang historie i Europa og omfatter et bredt spekter av ideer, til dels er de også innbyrdes motstridende. Et fellestrekk er at de tillegger jøder som kollektiv iboende (primært) negative karaktertrekk. (HL-senteret 2017, s. 23).

Å frikoble begrepet «antisemittisme» fra moderne begreper om «rase», gjør det mulig å skrive bøker om «antisemittismens historie fra antikken til i dag» (Berg Eriksen, Harket & Lorentz 2005). Én grunn til å foreta en slik begrepsutvidelse er at førmoderne antijudaisme var basert på en del av de samme negative stereotypiene som rasistisk jødehat av nyere dato. At antijudaisme historisk sett har munnet ut i jødeforfølgelser, kan imidlertid ikke være noen avgjørende grunn til at jødedommen - og moderne sekulærjødisk ideologi - skal være unntatt de samme typer kritikk som andre religioner og ideologier jevnlig utsettes for i et åpent og demokratisk samfunn. «Judaismekritikk» må kunne være like legitimt som kristendomskritikk og islamkritikk - eller for den saks skyld sosialismekritikk, liberalismekritikk, positivismekritikk og postmodernismekritikk.

Noen vil kunne hevde at det er en vesentlig forskjell mellom å kritisere jødedommen, som i Norge har vært en utsatt og bitteliten minoritet, og kristendommen, som historisk sett har vært en hegemonisk majoritetsreligion. Det Mosaiske Trossamfunn er imidlertid ikke nødvendigvis mindre og mer sårbart enn mange små kristne sekter og nyreligiøse bevegelser. Slike marginale religiøse grupperinger blir titt og ofte gjenstand for offentlig kritikk, for eksempel fra folk tilknyttet foreningen Skepsis og Human-Etisk Forbund. Noe tilsvarende gjelder mange knøttsmå politisk-sekteriske fellesskap.

Jøder i Norge har i kraft av å ha bodd i landet i mer enn hundre år status som nasjonal minoritet, på linje med kvener/norskfinner, skogfinner, rom og romanifolket/tatere. (Utdanningsdirektoratet 2015). Som sådan kan de, ifølge artikkel 27 i FNs konvensjon om politiske og sivile rettigheter, «ikke nektes retten til, sammen med andre medlemmer av sin gruppe, å dyrke sin egen kultur, bekjenne seg til og utøve sin egen religion, eller bruke sitt eget språk» (FN-Sambandet 2019). En slik rett innebærer imidlertid ikke fritak for all kritikk av egen religion og kultur. På samme måte som kristne og muslimer, og andre religiøse og ideologiske grupperinger, må jøder tåle å bli konfrontert med kritiske perspektiver som kan føles subjektivt ubehagelige for deres identitet.

Europarådets rammekonvensjon om beskyttelse av nasjonale minoriteter, som Norge ratifiserte i 1999, pålegger partene «å fremme de forutsetninger som er nødvendige for at personer som tilhører nasjonale minoriteter, kan bevare og utvikle sin kultur, samt bevare de grunnleggende bestanddelene av sin identitet, det vil si deres religion, språk, tradisjoner og kulturarv». (Regjeringen 2018). Fra en slik juridisk synsvinkel, er muligens den mosaiske tro, i kraft av å tilhøre en nasjonal minoritet, mer verneverdig – og sterkere rettsbeskyttet - enn kristentroen som historisk sett har tilhørt den nasjonale majoriteten i Norge. Ditto for andre religiøse og livssynsmessige minoriteter her til lands, som er av for ny dato til å ha opparbeidet seg status som «nasjonal minoritet».

Fra en religionsfilosofisk synsvinkel, er det imidlertid tvilsomt om noen religiøse doktriner kan være unndratt offentlig kritikk. Jiddiskspråklig kultur i Øst-Europa kan være generelt bevaringsverdig, på samme måte som samiskspråklig kultur i Nord-Skandinavia. Men jødedommen kan ikke, til syvende og sist, være en mindre legitim gjenstand for kritikk enn kristendommen og islam. Det samme gjelder religiøse forestillinger blant samer og andre etniske minoriteter - hva nå enn de måtte være.

Jødedommen har ellers oppnådd status som majoritetsreligion i ett land i verden, den selverklært jødiske og demokratiske staten Israel. Hverken kristne eller muslimske arabere kan sies å være hevet over enhver kritikk i denne staten. Det til tross for at de har blitt nasjonale minoriteter og har hundrevis av år mer fartstid i «det hellige land» enn det jøder har her til lands. Knappt noen vil bestride at det er legitimt å rette et kritisk søkelys mot hvordan kristne og muslimske majoriteter historisk sett har behandlet sine jødiske minoriteter. Det samme må gjelde hvordan den jødiske majoriteten i Israel behandler sine ikke-jødiske minoriteter. Alle slags former for religiøs (og ideologisk) sjåvinisme bør kunne kritiseres, i det minste uten at man skal bli beskyldt for «rasisme».

Teoretisk religions- og ideologikritikk

En hovedform for religions- og ideologikritikk angriper primært sannhetsgehalten til en type religion eller ideologi. Ofte vil religions- og ideologikritikk ta utgangspunkt i konkurrerende religiøse og ideologiske perspektiver. Med hensyn til jødisk religion, vil dogmet om å være «Guds utvalgte folk» for det første kunne kritiseres av kristne og muslimske teologer som fra sine respektive monoteistiske ståsted vil avvise at «den ene sanne Gud» (nå lenger) opererer med favorittfolkeslag. Jødisk-religiøse eksklusivitetspostulater vil imidlertid også kunne utfordres av hinduer og buddhister som ikke tror det finnes bare *én* Gud som eventuelt kan operere med *sitt* utvalgte folk. I denne forbindelse er det verdt å understreke at religioner og ideologier generelt kan oppfattes som mer eller mindre «anti» hverandre med hensyn til sentrale dogmer og doktriner. Selv om det i visse sammenhenger kan være berettiget å snakke om en felles jødisk-kristen tradisjon, har kristen antijudaisme historisk sett hatt sitt teologiske motstykke i antikristne holdninger blant jøder (se f. eks. Yuval 2006).

Siden opplysningstiden har man sett mange generalangrep på all religion med logisk-filosofiske og empirisk-vitenskapelige argumenter. Det gjelder ikke bare ulike former for åpenbaringsteologi, men også såkalt naturlig teologi, som hevder å kunne bevise Guds eksistens ved hjelp av fornuftsargumenter. I forhold til tradisjonell jødisk religion vil ontologisk materialisme og ateisme i en viss forstand kunne sies å være antijudaistiske doktriner, men ikke mer enn de er antikristne og antiislamske. Å være generelt antireligiøs er, i vår tid, uansett legitimt så lenge man respekterer trosfrihet som en grunnleggende borgerrettighet.

Sekulære ideologier er på samme vis assosiert med tilhørende virkelighetsbilder som kan kritiseres fra ulike logiske og empiriske synsvinkler. I praksis vil slik kritikk ofte utgjøre en mot-ideologi. Antisionister har for eksempel kritisert sionistisk retorikk om at Palestina, før Israels opprettelse, var «et land uten folk, for et folk uten land» (se f.

eks. Rose 2004). Men man kan også problematisere grunnlaget for moderne sekulærjødisk identitet overhodet, uavhengig av hvilket forhold til dels ateistiske jøder måtte ha til Israel.

Den israelske historikeren Shlomo Sand har, i en kontroversiell internasjonal bestselger, argumentert for at vår tids jøder generelt ikke er etterkommere av folk som levde i Judea (og Samaria) i bibelske tider (Sand 2009). I stedet stammer de ifra en etnisk sett i utgangspunktet heterogen gruppe mennesker som i antikken og middelalderen konverterte til den jødiske religionen. De sefardiske jødene i Spania stammer i hovedsak fra nordafrikanske berberstammer som konverterte til jødedommen en gang på 500-tallet; den jødiske minoriteten i Jemen konverterte allerede på 300-tallet, mens askenazijødene i Øst-Europa stammer fra khazarene, et halvnomadisk, sentralasiatisk folk som konverterte til jødedommen på 700-tallet.

Det er ifølge Sand en myte at «judeanere» ble utsatt for massiv etnisk rensning i kjølvannet av det andre tempelets fall i 70 e.kr. Selv om de verste hensikter eventuelt var til stede, manglet romerne logistikken til å gjennomføre et slikt program. Forestillingen om at jøder primært er et folk, og ikke en religion, oppsto ifølge Sand blant tyske intellektuelle jøder på 1800-tallet som var påvirket av sin tids *Völkische* nasjonalisme.

Khazar-hypotesen er omdiskutert blant både historikere og genetikere (se Ethai 2013 vs. Behar et al. 2013). Muligens var det primært eliten i Khazar-riket som konverterte. Uansett virker det rimelig at vår tids jøder ikke kan være etterkommere av noen eldgammel «rase-nasjon». Rent utseendemessig ligner ulike grupper av jøder (f. eks. europeiske, arabiske, etiopiske og kinesiske) mye mer på de ikke-jødene de lever i blant enn de gjør på hverandre. Dette er *prima facie* sterk evidens for at det er religionen som må ha spredd seg, og ikke en etnisk gruppering som levde i Judea og omegn i bibelske tider. Mindre massekonverteringer kan ellers forekomme fortsatt. I 2002 lyktes en gruppe rabbier med å konvertere 90 peruanere, hovedsakelig urinnvånere, til den jødiske religionen. Betingelsen var at de umiddelbart måtte flytte til Israel, der de ble innkvartert i illegale bosetninger på okkupert palestinsk territorium (Livneh 2002).

I Sands historisk-kritiske perspektiv, var jøder i utgangspunktet en multi-etnisk gruppering som konverterte til en religion hvis kjernedogme er at medlemmene tilhører en slags metafysisk superetnisitet - «Guds utvalgte folk». Å være sekularisert jøde, i et slikt perspektiv, er analogt til å være kulturkristen ateist; man er etterkommer av en heterogen gruppe mennesker som konverterte til en religion man ikke tror på; ikke medlem av én folkegruppe med en assosiert majoritetsreligion. Sand har selv frasagt seg sin sekulærjødiske identitet, samtidig som han fortsatt identifiserer seg med israelsk politisk kultur og hebraisk språk. Hans politiske utopi er et postsionistisk Israel som er en stat for alle sine innbyggere uavhengig av religion og etnisitet, ikke for alle jøder i verden uavhengig av hvorvidt de (og deres forfedre) noen gang har satt sine ben i dette landet (Sand 2014).

Praktisk religions- og ideologikritikk

En annen hovedform for religions- og ideologikritikk er mest opptatt av hvilke uheldige bivirkninger et type religiøst eller ideologisk tenkesett kan ha på tilhengers og de troendes mentalitet og adferd⁴. Når kristendommen har vært omtalt som «den tiende landeplage» (Øverland 1933) og islam som «den ellevte landeplage» (Storhaug 2015), er det til dels fordi det kristne og islamske verdensbildet har vært ansett som utdaterte former for overtro. Men det har vært vel så meget fordi de to største verdensreligionene har vært ansett som bremseklosser for sosialt fremskritt og personlig frigjøring (jf. også Leirvik 2011). Mange vil kunne finne slik religionskritikk ensidig og usaklig, for ikke å si sårende og hatefull. Ikke desto mindre kan den inneholde betydelige elementer av sannhet. Det er ikke gitt at alle religioner er assosiert med en like god moral og etikk på alle områder. Til tider kan de også disponere for ulike typer problemadferd.

Mitt anliggende her er ikke å stemple den minste av de tre abrahamittiske religionene som «den tolvte landeplage» - en påstand som utvilsomt ville blitt fordømt som usedvanlig grov antisemittisme i vide kretser. Likevel må det være lov å kritisere sider ved jødisk-religiøs etikk, på like linje med andre former for religiøs etikk. Shahak (1994) har argumentert for at utvalghetskomplekset i ortodoks jødedom historisk sett har vært assosiert med etno-sjåvinistiske holdninger overfor ikke-jøder, særlig fattige bønder; holdninger som har vært medvirkende til etnisk-religiøs konflikt mellom jøder og gojim. Mange vil kunne være rykende uenige i en slik tese. Men det burde ikke forhindre at den kan være utgangspunkt for en fruktbar debatt.

Noe tilsvarende gjelder for kritikk av sekulærjødisk ideologi og identitetspolitikk. Det har vært heftig disputert hvorvidt sionismen er forenlig med en rettferdig behandling av palestinerne (se f. eks. Gans 2008 vs. Føllesdal 2011 for en kontemporær politisk-filosofisk diskusjon). Men det er også mulig å være kritisk til sekulærjødisk identitetspolitikk overhodet. Atzmon (2011) har argumentert for at sekulærjødisk identitet inneholder et tribalistisk element som gjør at mange (men ikke nødvendigvis alle) antisionistiske jøder, med en liberal og ofte venstreradikal politisk orientering, har vegret seg for å problematisere denne statens jødiske karakter og betydningen av jødisk lobbyvirksomhet i mange vestlige land. Mange vil kunne være dundrende uenige i en slik tese. Men den er hverken rasistisk eller nødvendigvis «essensialiserende» på noen åpenbart forkastelig måte, og bør således kunne være gjenstand i vanlig, offentlig debatt. Moderne sekulærjødisk identitet er åpenbart ikke synonymt med sionisme. En ateist av jødisk opphav kan godt identifisere seg som jøde av kulturelt-historiske

---

⁴ Skillet mellom teoretisk og praktisk religions- og ideologikritikk, går på tvers av distinksjonen mellom ekstern og intern religions- og ideologikritikk. Artikkelen handler primært om ekstern kritikk av jødedommen og det jødiske, siden det er slik kritikk som ofte vil kunne oppfattes som antisemittisk. Dette innebærer ikke å undervurdere den historiske betydningen av intern religions- og ideologikritikk blant jøder; reformjødedommen som vokste frem på 1800-tallet representerer for eksempel en internjødisk kritikk av ortodoks jødedom. Se ellers Skirbekk (2011) og Brekke (2018) for generell diskusjon av skillet mellom ekstern og intern religionskritikk.

årsaker, uten å nødvendigvis ha noe (positivt) forhold til Israel overhodet. Men også dette vil være uttrykk for verdivalg, som i prinsippet kan diskuteres.

Et praktisk-kritisk blikk på jødisk religion og ideologi åpner for at gruppekonflikt mellom jøder og ikke-jøder i større eller mindre grad kan skyldes reelle jødiske adferdstendenser, og ikke bare myter og overtro blant ikke-jøder. Som Albert Lindemann argumenterer for i sitt hovedverk om fremveksten av moderne antisemittisme:

My position is that, whatever the power of myth, not all hostility to Jews, individually or collectively, has been based on fantastic or chimerical visions of them, or on projections unrelated to any palpable reality. As human beings, Jews have been as capable as any other group of provoking hostility in the everyday secular world. (Lindemann 1997, s. xvii).

I Lindemanns perspektiv finnes det ingen underliggende rasemessige essenser, eller for den saks skyld kulturelle essenser, som forklarer oppblomstring av konflikt mellom jøder og ikke-jøder. Snarere er det snakk om en blanding av reelle interessekonflikter og verdimotsetninger på den ene siden, og myter og overtro på den andre siden. Den konkrete miksen av myte og realitet vil kunne variere fra konflikt til konflikt. Nazistenes forestilling om «jødebolsjevismen» befant seg utvilsomt i den ondsinnede myteenden av spekteret. Konflikten mellom israelske jøder og palestinske gojim, har derimot en hard kjerne av objektiv interessekonflikt, som jeg vil diskutere nærmere nedenfor.

«Det er et kjennetegn ved antisemittiske forestillinger at jødene kollektivt tillegges uforanderlige egenskaper som har ikke har noe med virkeligheten å gjøre», ifølge regjeringens handlingsplan (op. cit., s. 12). De operative begrepene her er «uforanderlig» og «har ikke noe med virkeligheten å gjøre». Både usmigrende og flatterende stereotyper om jøder kan til tider ha noe med virkeligheten å gjøre, selv om de også kan inneholde elementer av fiksjon og overdrivelser. Med utgangspunkt i et slikt «kulturtrendensialistisk» perspektiv vil jeg se nærmere på enkelte forestillinger som regnes som antisemittiske, ifølge HL-senterets undersøkelser om forekomsten av antisemittisme i Norge.

Antisemittisme i Norge

I HL-senterets undersøkelser ble holdninger til jøder og andre minoriteter analysert i tre ulike dimensjoner: En kognitiv dimensjon (fordommer), en affektiv dimensjon (følelser av sympati og antipati) og en sosial dimensjon (ønske om avstand). Som rapportene påpeker, eksisterer disse dimensjonene til en viss grad uavhengig av hverandre. 2017-rapporten viste blant annet at selv om muslimer er mer tilbøyelige til å si seg helt eller delvis enige i diverse negative stereotyper om jøder, har de ikke noe større ønske om å holde sosial avstand til jøder. For eksempel var det en vesentlig større

andel blant muslimer enn nordmenn generelt som svarte at de ville like å få en jøde som nabo⁵.

Jeg vil i det følgende fokusere på den kognitive dimensjonen – forestillinger som HL-senteret regner som negative stereotyper om jøder og *ipso facto* antisemittiske fordommer. Det er langt fra klart hvordan man skal tolke «feil svar» på flere av de spørsmålene som ble stilt i HL-senterets undersøkelser. Et eksempel er påstanden om at «verdens jøder arbeider i det skjulte for å fremme jødiske interesser»⁶. Blant de som sa seg helt eller delvis enige i dette utsagnet, kan det være enkelte som tror at *Sions vises protokoller* er et uforfalsket historisk dokument. Men det er også mulig at flere kan ha ment noe mindre dramatisk, som for eksempel at «verdens jøder arbeider for å fremme jødiske interesser – for det meste helt åpenlyst, men også noe i det skjulte». Det ville ikke være så helt annerledes enn hvordan verdens kristne og humanetikere tenderer mot å fremme kristne og humanetiske interesser, respektivt, uten å nødvendigvis spille med 100 % åpne kort i alle tilfeller - men også uten å være kollektivt styrt av en slags hemmelig sentralkomité. Et slikt perspektiv åpner for at jødefiendtlige holdninger og handlinger i større eller mindre grad kan bunne i objektive verdi- og interessekonflikter uten å «essensialisere» disse hverken biologisk eller kulturelt. Ginsberg (1993), for eksempel, har argumentert for at det historisk sett har vært et «symbiotisk forhold» mellom jødiske minoriteter og makthavere i ulike land, og at hver gang jøder har fått makt og innflytelse har det ledet til antijødiske reaksjoner. Ikke minst gjelder det når makthaverne har funnet ut at de ikke lenger har hatt bruk for jødernes tjenester som rådgivere, pengeutlånere, skatteinnkrevere og, i visse tilfeller, endog soldater.

En annen antisemittisk fordom er tilsynelatende å mene at «jøder har altfor stor innflytelse over amerikansk utenrikspolitikk»⁷. I 2007 utga to prominente amerikanske statsvitere en bestselgende bok som, kort oppsummert, argumenterte for at «Israelloobbyen har altfor stor innflytelse over amerikansk utenrikspolitikk» (Mearsheimer & Walt 2007). Forfatterne ble umiddelbart anklaget for å lefle med antisemittiske stereotyper (se f. eks. Foxman 2007), selv om de på ingen måte anklaget alle jøder i USA (eller hele verden) for å støtte Israel.

Israelloobbyen inkluderer ikke bare proisraelske jøder, men også mange kristensionister. Få ville antagelig reagere veldig sterkt på en påstand om at «kristensionister har altfor stor innflytelse over amerikansk utenrikspolitikk», eller for den saks skyld en påstand om at «kristne har altfor stor innflytelse på amerikansk politikk generelt». Man kan være enige eller uenige i slike påstander. Men de er hverken rasistiske, konspiratoriske eller nødvendigvis fordomsfulle. En religiøs og/eller ideologisk gruppering kan bli overrepresenterte i ulike elitesjikt gjennom organisasjons-

---

⁵ I HL-senterets undersøkelse fra 2017 ville 22,0 % av muslimene like å få en jødisk nabo, mot 13,6 % i majoritetsbefolkningen generelt (Hoffmann & Moe 2017, s. 35).

⁶ 28 % av muslimene sa seg enige i denne påstanden, ifølge HL-senterets undersøkelse fra 2017. Blant majoritetsnordmennene var andelen 14 %, en nedgang fra 19 % i 2011 (Hoffmann & Moe, s. 37).

⁷ Ifølge HL-senterets undersøkelse fra 2017, var 49 % av muslimene enige i at «jøder har altfor mye innflytelse over amerikansk utenrikspolitikk» i 2017. I den norske majoriteten var det korresponderende tallet 29 %, mot 39 % i 2011 (Hoffmann & Moe 2017, s. 37).

og nettverksbygging, samt mer uformelle former for «stammesolidaritet» basert på felles verdier og virkelighetsforståelser. Det må være tillatt å problematisere konsekvensene av at andre grupperinger dermed kan bli tilsvarende underrepresenterte og underpriviligerte.

I denne sammenheng er det verdt å understreke at utsagnet om at en gruppe har «altfor mye makt», ikke bare er et spørsmål om hvor mye makt gruppen faktisk har men også hvor mye den bør ha. Hva som er akkurat passe innflytelse over amerikansk utenrikspolitikk for jøder å ha, sier HL-senterets rapporter imidlertid ingenting om. Ei heller sier de noe om hvor stor innflytelse amerikanske jøder *de facto* har på ulike områder (se imidlertid Goldberg 1996 for en analyse av makten til den amerikansk-jødiske eliten på midten av 90-tallet).

I et åpent og demokratisk samfunn, er det helt normalt å beskyldre politiske, religiøse og ideologiske motstandere for å ha for mye makt. Humanetikere og kristne har ofte beskyldt hverandre gjensidig for å ha altfor stor innflytelse i for eksempel skoleverket og kulturlivet. Noe tilsvarende gjelder for sosialister og liberalister i økonomisk politikk og sosialpolitikk. I visse tilfeller kan det også være berettiget å hevde at en gruppe som har minimal innflytelse har for mye makt. Det kan for eksempel gjelde voldelige fascistiske og nynazistiske grupperinger, i den grad de måtte oppnå det minste lille snev av makt.

Å mene at «jøder ser på seg selv som bedre enn andre»⁸ eller at «jøder er mer intelligente enn andre folkeslag», er ytterligere mulige symptomer på antisemittisme ifølge HL-senterets rapporter. Den andre påstanden er logisk ekvivalent med å hevde at «ikke-jøder er dummere enn andre folkeslag, dvs. dummere enn jøder». Å insinuere dette har blitt temmelig *kosher* i norsk kulturdebatt, jf. følgende passus fra en bokanmeldelse i Morgenbladet:

Hva er det med jødene – med alle tenkerne, kunstnerne og forfatterne? Hva er det med Woody Allens romantisk overspente New York-miljøer, og Jerry Seinfelds treffsikre nittitalshumor? Hva er det med Larry David, Saul Bellow, Philip Roth, Lionel Trilling, Supermann, Harold Bloom, Arthur Miller og Rahm Emanuel? Hvorfor knytter vi adjektivet «jødisk» til noe subtilt, godt tenkt, motsetningsfylt eller ganske enkelt morsomt? (Ellefsen 2011).

På enkelte områder kan jøder faktisk være bedre enn andre. Ikke bare er de overrepresenterte blant «alle tenkerne, kunstnerne og forfatterne», men også blant nobelprisvinnere i fysikk, kjemi, fysiologi og medisin, og økonomi (Jewish Virtual Library 2017). Det har vært fremmet både kulturelle og biologiske hypoteser for å forklare all denne overhyppigheten (se Pinker 2006 for oversikt). Å diskutere disse ville føre for langt her. I den grad det er legitimt å analysere grunnene til at jøder kan utmerke seg særlig positivt, må det imidlertid også være lov å diskutere eventuelle negative

---

⁸ Blant majoritetsnordmennene var det 18 % som i 2017 mente at «jøder ser på seg selv som bedre enn andre», en nedgang fra 26 % i 2011. Til sammenligning var det 33 % av muslimene som støttet dette utsagnet i 2017. Med hensyn til påstanden om at «jøder er mer intelligente enn andre folkeslag», var 19 % av muslimene enige i dette i 2017. Blant majoritetsnordmenn var de korresponderende tallene 8 % i 2017 og 9 % i 2011 (Hoffmann & Moe 2017, s. 37).

tilbøyeligheter. Den liberale amerikanske journalisten Phillip Weiss, som selv er jøde, har argumentert for at jødiske overlegenhetskomplekser er et reelt fenomen særlig på elitenivå (Weiss 2006). Ingenting av dette innebærer en essensialisering av hverken positive eller negative egenskaper. Like lite som alle jøder faktisk er bedre enn andre, er det noen grunn til å tro at alle ser på sin egen gruppe som bedre enn andre.

Man kan her trekke en viss parallell til Gro Harlem Brundtlands herostratisk berømte nyttårstale 1. januar 1992, der hun,, med særlig henblikk på «fotballjentene, håndballjentene, skigutta og Oslofilharmonikerne», hevdet at «det er typisk norsk å være god»⁹. Mot den daværende statsminister kan man innvende at det mest typisk norske er å være middelmådig - akkurat som med folk i andre land. Likevel kan man fastholde at Norge og nordmenn på en del områder faktisk presterer bedre enn andre. Så lenge det ikke bikker over i rasisme og herrefolktenkning, trenger det ikke være noe galt med en viss grad av nasjonal stolthet – naturligvis i kombinasjon med en god porsjon nasjonal ydmykhet.

Å være født og oppvokst i «et av verdens rikeste og lykkeligste land», kan disponere for kritikkverdige adferds- og mentalitetstendenser. Ramsalt kritikk har vært rettet mot mer eller mindre typiske norske tenkemåter, uten at det vært noen underliggende antagelse om at alle nordmenn tenker likt (se. f. eks. Johannesen 1975 og Tvedt 2016). Hverken positive eller negative trekk ved en folkegruppe er statiske fenomener, men representerer tendenser som kan forsterkes eller svekkes, og av og til forsvinne fullstendig. Alle slags potensielt og reelt problematiske tendenser må kunne undersøkes og diskuteres, fra ulike empiriske og historiske synsvinkler.

Antigojisme i Israel

Under en høymesse i 2010 uttalte lederen for de sefardiske jødene i Israel, sjefsrabbi Ovadia Yosef (1920-2013), følgende om meningen med livet til gojim (ikke-jøder) i verdens eneste jødiske og demokratiske stat:

“Goyim were born only to serve us. Without that, they have no place in the world – only to serve the People of Israel.”

“In Israel, death has no dominion over them... With gentiles, it will be like any person – they need to die, but [God] will give them longevity. Why? Imagine that one’s donkey would die, they’d lose their money.”

“This is his servant... That’s why he gets a long life, to work well for this Jew.”

“Why are gentiles needed? They will work, they will plow, they will reap. We will sit like an effendi and eat... That is why gentiles were created.” (Berman 2013)

Lederen for den amerikansk-jødiske organisasjonen Anti-Defamation League, Abraham Foxman, fordømte disse uttalelsene som «hatefulle og splittende»

---

⁹ Opptaket av denne talen er fortsatt tilgjengelig på NRK TV:

<https://tv.nrk.no/serie/statsministerens-nyttaarstale/1992/FAKN70000191/avspiller>

(Mozgovaya & Haaretz Service 2010). Ikke desto mindre ble Ovadia Yosef etter sin død i 2013 hyllet som en stor vismann av prominente sekulærjødiske statsledere i Israel:

“The Jewish people have lost one of the wisest men of this generation,” Prime Minister Benjamin Netanyahu of Israel said Monday. “Rabbi Ovadia was a giant in Torah and Jewish law and a teacher for tens of thousands.”

President Shimon Peres said he had been at the rabbi’s bedside hours before his death. “When I pressed his hand, I felt I was touching history,” Mr. Peres said, “and when I kissed his head, it was as though I kissed the very greatness of Israel.” (Kerhsner 2013).

Rundt 700.000 israelske jøder skal ha deltatt i begravelsen til Ovadia Yosef, som for øvrig også var åndelig leder for det ortodoks-religiøse Shas-partiet. Shas-politikere har deltatt i koalisjonsregjeringer ledet av både Likud og Arbeiderpartiet i Israel. Det ville være uriktig å påstå at Yosefs usminkede herrefolk-tenkning utgjør *essensen* av israelsk jødedom. Likevel er det å mene at jøder er mer enn litt bedre andre, tydeligvis *comme il faut* i israelsk politikk,

La oss anta at en prominent norsk kristenleder hadde uttalt noe tilsvarende som rabbi Yosef om forholdet mellom etniske («hvite») nordmenn og nasjonale minoriteter i Norge, og fremdeles blitt hyllet som en stor vismann av sekulære partiledere tilhørende Arbeiderpartiet og Høyre. I så fall ville det vært grunnlag for å hevde at det norske folk hadde et ikke ubetydelig problem med herrefolktenkning i egne rekker, uten å implisere at dette på noen måte var et *essensielt* (unntaksfritt, tidløst, evigvarende) trekk ved «den norske tenkemåten».

HL senterets undersøkelse fra 2017 utløste et skred av aviskommentarer hvis moralske hovedpoeng generelt var at «vi fortsatt har en jobb å gjøre med å bekjempe antisemittisme (men også islamofobi)»¹⁰. Den delen av befolkningen som antas å ikke lide av «fordommer mot jøder», kan ikke holdes direkte personlig ansvarlige for meningene, holdningene og handlingene til den delen av befolkningen som måtte ha antisemittiske holdninger. Likevel forventes det at disse gjør absolutt alt de kan for å motarbeide et sett av antatt forkastelige meninger og holdninger de ikke deler selv.

Å være en del av et felleskap – nasjonalt, sosialt og/eller kulturelt – kan innebære at man må ta et visst ansvar for å motvirke negative tendenser i egen gruppe. Men i så fall er det også grunn til å hevde at israelske jøder som måtte være uenige med rabbi Yousef om at «gojim blir født bare for å tjene oss», har en *betydelig* dugnadsinnsats å gjøre for å motvirke anti-gojistiske holdninger i egen leir.

Synspunktene som Ovadia Yosef ga uttrykk for, er ikke nødvendigvis så vesensforskjellige fra herrefolk-komplekser man kan finne i andre typer av settlerkolonialistiske samfunn¹¹. Mange har påpekt grunnleggende likheter mellom amerikansk og israelsk eksepsjonalisme. I begge tilfeller dreier det seg om en tro på

¹⁰ Se medieklipp fra diverse norske aviser på HL-senterets hjemmeside: <https://www.hlsenteret.no/aktuelt/nyheter/2017/resultater-holdningsundersokelse.html> [lastet ned 19. mai 2020]

¹¹ Butenschøn (2006, s. 96-105) argumenterer overbevisende for at Israel er en type settlerkolonialistisk stat.

Manifest Destiny – at man har en slags gudegitt rett til å ekspandere og ta seg til rette på bekostning av den innfødte befolkningen (Kaplan 2018). Slike holdninger kan også florere i mer eller mindre sekularisert form. Shahak & Mezvinsky 1999) har imidlertid argumentert for at jødisk fundamentalisme i Israel har dype teologiske røtter tilbake til før-sionistisk tid. Dette åpner for at anti-gejstlige holdninger kan ha vært en medvirkende årsak til konflikt også i tidligere tider, særlig før emansipasjonen og den jødiske opplysningsbevegelsen (Haskala) på 1800-tallet.

Konflikten mellom Israel og palestinerne

Antijødiske ytringer og handlinger har, som nevnt innledningsvis, hatt en tendens til å blomstre opp i tider der konflikten mellom Israel og Palestina har vært særlig intens. I HL-senterets rapport «Det som er jødisk» fra 2014, kom det frem at norske jøders erfaringer med negative ytringer i stor grad kunne knyttes til debatten om konflikten mellom Israel og Palestina. I 2006 ble det kastet en brannbombe mot synagogen i Trondheim, og samme år ble synagogen i Oslo beskyttet med automatvåpen.

I HL-senterets undersøkelse fra 2017, var det et betydelig mindretall som sa seg helt eller delvis enige i følgende påstand: «Når en tenker på hvordan Israel behandler palestinerne, kan trakassering og vold rettet mot jøder forsvares». Blant de 12 % av majoritets-nordmennene og 21 % av de norske muslimene som erklærte seg mer eller mindre enige i dette, kan det ha vært et lite mindretall som ville støtte eller sympatisere med voldelige aksjoner mot jøder i Norge. Dette kan være en trussel som samfunnet og politiet må ta alvorlig. Men etter mitt skjønn er det sannsynlig at de aller fleste har ment noe mindre ekstremt, for eksempel at palestinerne har en (moralsk og/eller juridisk) rett til drive væpnet motstandskamp mot den israelske okkupasjonsmakten, om de så måtte ønske. Dette vil unektelig, i en viss forstand, innebære vold mot jøder. Men det vil ikke være synonymt med en policy om at jøder skal kunne trakasseres på åpen gate verden over, også her til lands.

I følge en undersøkelse utført av den amerikansk-jødiske organisasjonen Anti-Defamation League i 2014, har 93 % av palestinerne på Vestbredden og Gaza antisemittiske holdninger (ADL 2014). Mange palestinere i disse områdene har sikkert «sterkt fiendtlige holdninger til jøder», ikke fordi de tror at «semitter» er en mindreverdige rase – rent språklig sett er de i kraft av å ha arabisk som morsmål ikke mindre «semittiske» enn hebraisktalende israelske jøder - men fordi de har en «bestemt forståelse» av å bli undertrykt av en selverklært jødisk og demokratisk stat. Hvis Israel hadde vært en stat for pinsevenner, Jehovas vitner eller for den saks skyld «ariere» (hva nå enn de måtte være), ville mange palestinere formodentlig hatt et tilsvarende negativt forhold til disse gruppene. I den grad man finner jødehat på Gaza og Vestbredden, er ikke dette analogt nazistenes rasistiske jødehat – det er analogt til det reaktive, i all hovedsak ikke-rasistiske tyskerhatet som var allment utbredt i tyskokkuperte land under 2. verdenskrig.

En annen sak er hvilken konsekvens Israel-Palestina-konflikten vil kunne få for holdninger til jøder utenfor Israel, som ikke stemmer i israelske valg. Disse kan ikke

holdes ansvarlige for Israels politikk overfor palestinerne – hva man nå enn måtte mene om den. Samtidig er det ikke til å komme bort ifra at jøder i diasporaen, også her til lands, i stor utstrekning faktisk sympatiserer med Israel:

Hver gang Israel er i nyhetsbildet kommer det krav fra ulikt hold om at DMT skal uttale seg. I mange år har DMT forsøkt å kommunisere at jødiske nordmenn ikke er ansvarlig for det Israel gjør. Det budskapet er det i dag stor forståelse for. Det blir allikevel feil aldri å uttale seg. Som om Israel ikke betyr noe for oss. For det er langt fra sannheten. DMT gjorde en undersøkelse blant sine medlemmer i fjor. Ett av spørsmålene gikk nettopp på om man ønsket at ledelsen skulle uttale seg om konflikten i MØ. Resultatet var omtrent 50/50. Jeg uttaler meg derfor på egne vegne, mine holdninger og mine meninger.

Mitt forhold til Israel (og Norge) har jeg sammenlignet med mitt forhold til mine barn: Jeg elsker dem, vil alltid støtte dem, selv om jeg ikke alltid er enig i hva de mener eller hva de gjør. (Kohn 2012)

Det Mosaiske Trossamfunn i Oslo er ifølge forstander Ervin Kohn en sionistisk menighet som feirer Israels nasjonaldag som religiøs helligdag¹². Tidligere forstander for DMT i Oslo, Anne Sender, har i samme ånd uttalt at hun i hele sitt voksne liv «har jobbet for og med Israel» (Klassekampen 2013). Etter å ha oppholdt seg tre måneder i Øst-Jerusalem og på Vestbredden, ble Sender oppmerksom på palestinerne lidelser. Men hun er fortsatt primært opptatt av Israels ve og vel: «Okkupasjonen er først og fremst ødeleggende for Israel selv» (ibid.). De okkuperte selv vil nok lett kunne si seg uenige i dette.

Noe tilsvarende gjelder for Det Mosaiske Trossamfunn i Trondheim, som i 2013 feiret at det var 65 år siden staten Israel ble opprettet: «Hjemlandet ble blant annet hyllet med bønn og allsang, i regi av «Det Mosaiske Trossamfund», venneforeningen «Trondheim-Petah Tikvah» og «Med Israel For Fred» (MIFF).» (Smørvik 2013). Blant talerne var FrPs daværende stortingsrepresentant Per Sandberg, som hevdet at «islamister er vår tids fascister», og utover det «synes synd på det palestinske folket som må leve under denne ismen» (ibid.).

HL-senterets 2017-undersøkelse viste at norske jøder i overveldende grad støtter Israel: 80,6 % holder med Israel, mens bare 1,6 % holder med palestinerne. For den norske majoriteten er tallene 13,3 % som holder med Israel, mens 32,4 % holder med palestinerne. Den muslimske minoriteten er nesten like pro-palestinsk som norske jøder er pro-israelske: Bare 3,3 % holder med Israel, mens 59,2 % holder med palestinerne (op. cit., s. 41). Hvis man treffer en norsk jøde eller muslim, kan man med temmelig høy grad av sikkerhet forutsi hvor vedkommende står i Israel-Palestina-konflikten.

Mange som har et radikalt pro-palestinsk ståsted har sammenliknet Israel med apartheid-regimet i Sør-Afrika. Det gjelder blant annet biskop Desmond Tutu, som vant Nobels fredspris i 1984 (JPost.com staff 2014). I et slikt perspektiv er sionistiske jøder utenfor Israel analoge til hvite rasister utenfor Sør-Afrika som i sin tid sympatiserte med

---

¹² På hjemmesiden til World Jewish Congress, som er en sionistisk organisasjon, står Det Mosaiske Trossamfunn i Oslo oppført som «WJC Affiliate»: <http://www.worldjewishcongress.org/en/about/communities/NO>. [lastet ned 19. mai 2020]

apartheid-regimet, uten å være direkte personlig ansvarlige for regimets politikk. Ingen analogi er perfekt (Regan 2008), og mange av Israels forsvarere vil utvilsomt forkaste den totalt. Men å nære slike lenestolsympatier kan uansett være en forståelig grunn til å bli mislikt av de som måtte heie på den andre siden.

I denne sammenheng kan det være verdt å kommentere tiltaket med jødiske veivisere, som, som nevnt innledningsvis, har blitt utarbeidet av Det Mosaiske Trossamfunn i Oslo. Ungdommene som reiser rundt på norske videregående skoler for å fortelle om hvordan det er å være jøde i dagens Norge, blir ikke bare rekruttert av en selverklært sionistisk menighet; de har også måttet gjennomgå et omfattende ettårig utdanningsprogram som består av 30 studiepoeng ved Høgskolen i Oslo og Akershus (OsloMet) og 30 studiepoeng ved en israelsk høyskole (Wanaounou 2017).

Et slikt undervisningsopplegg kan meget mulig redusere visse fordommer mot jøder. Men det er grunn til å stille spørsmål ved hvorvidt opplegget ikke også kan ha en viss apologetisk slagside. Selv om jødedommen i beskjeden grad søker konvertitter, vil jødiske talspersoner generelt ha en interesse av å fremstille sin egen gruppe i et best mulig lys. Sionistiske menigheter og israelske utdanningsinstitusjoner vil videre kunne ha en interesse av å rekruttere Israel-venner. I et intervju på «God Morgen Norge» på TV2 i 2016, uttalte den unge jødiske veiviseren Yuval Regev følgende med hensyn til hvorvidt han kjente seg igjen i fortellinger om at unge jøder i Norge opplever hets:

På en måte, på grunn av at vi har en felles historie som jøder. På en annen måte så er alles historier helt unike. Selv i min oppvekst så har jeg selvfølgelig møtt på utfordringer med det å være jøde. Det tror jeg kan si nesten alle har. Men mer enn det, så liker jeg å se på hvilke fordeler det gir meg. Fordi jeg rett og slett er oppvokst med et mangfold inni meg. Der hvor jeg føler meg både norsk og jøde og israeler. Alt dette er på en måte inne i meg som skaper den personen jeg er. Og det føler jeg har gitt meg en fordel fordi jeg kan ha nye perspektiver på ting, se på ting litt annerledes. Jeg har rett og slett blitt tvunget til å ta et steg tilbake og se på hva jeg synes om ting.¹³

Det kan sikkert være personlig fordelaktig å føle seg som både «norsk og jøde og israeler». Ikke minst gjelder det så lenge det ikke er noen konflikt av betydning mellom Norge og Israel. I den såkalte Granavolden-plattformen, erklærte de fire regjeringspartiene Høyre, Fremskrittspartiet, Venstre og Kristelig Folkeparti, at de ønsker å «[l]egge til rette for styrket forsknings- og utviklingssamarbeid, handel, turisme og kulturutveksling med Israel» (Regjeringen 2019, s. 105)¹⁴. Annerledes kunne det vært om Norge hadde stilt seg bak kampanjen for Boycott, Divestment and Sanctions (BDS) mot Israel, som ble initiert av 171 palestinske organisasjoner og har hentet mye inspirasjon fra den vellykkede globale kampanjen mot Apartheid-regimet i Sør-Afrika (Barghouti 2011). I så fall ville Yuval Regev risikert å befinne seg i en

---

¹³ Se intervju på «God morgen Norge» 28. november 2016: <https://www.tv2.no/v/1084883/> [lastet ned 19. mai 2020]

¹⁴ Fremskrittspartiet trakk seg ut av regjeringen 13. februar 2020. Men innholdet i regjeringsplattformen ligger fremdeles fast.

betydelig lojalitetskonflikt. «Mangfoldet inni ham» kunne blitt en kilde til ubehagelige utfordringer, og ikke bare oppleves som en berikelse¹⁵.

Generelt trenger det ikke å være noe i veien for å invitere representanter for religiøse og ideologiske grupperinger, for eksempel politiske ungdomsorganisasjoner, til å presentere seg selv og hva de står for. Det gjelder også mer eller mindre prosionistiske jøder. Men det bør i så fall gjøres klart at det man får servert langt på vei er et partsinnlegg, og ikke nødvendigvis noe slags objektivt fasitsvar. Fortellingene til jødiske veivisere vil aldri kunne overflødiggjøre kritiske utenforperspektiv.

Identitet og kritikk

I regjeringens arbeidsplan mot antisemittisme, blir skolens forebyggende arbeide som nevnt innledningsvis forankret i opplæringsloven § 9a som sier at «alle elever har rett til et godt fysisk og psykososialt miljø som fremmer helse, trivsel og læring» (Kommunal- og moderniseringsdepartementet 2016, s. 18). Ingen kan forsvare at unge jøder i Norge blir spyttet på og kalt «barnemorder», eller opplever at noen tenner en lighter foran ansiktet deres og sier «vi skal gasse deg og gjøre ferdig jobben»¹⁶. Skolen har et soleklart ansvar for å slå ned på genuin hets og trakassering, jf. også følgende under punkt 2.1 («Sosial læring og utvikling») i overordnet del av læreplanverket: «Respektløse og hatefulle ytringer skal ikke aksepteres i skolen. Elevene må øves i å opptre hensynsfullt og utvikle bevissthet om egne holdninger» (op. cit.).

På den annen side må man unngå at alle slags kritiske vurderinger blir definert som «hat og hets». En undersøkelse blant elever på trinn 8-10 i Osloskolen, viste at 51,5 % har opplevd at «jøde har blitt brukt til beskrive noe negativt» (Utdanningsetaten i Oslo 2011, s. 43). Mye av dette kan være fordomsfullt. Men det er ikke gitt at alt er det, i hvert fall ikke helt og holdent. Begreper som «kristen(t)», «muslim(sk)», «sosialist(isk)» og «liberalist(isk)» har ofte også blitt brukt til å karakterisere noe negativt, fordi de er assosiert med tankesystemer som av både teoretiske og praktiske grunner har blitt opplevd som problematiske. Ikke nødvendigvis av alle til alle tider og steder, men av noen; under visse historiske og sosiale omstendigheter. Å anta at alle negative karakteristikker av jøder *alltid* bare er uttrykk for antisemittiske fordommer (fullstendig uten rot i virkeligheten), kan sies å være en slags anti-antisemittisk fordom.

Kritiske perspektiver på visse sider ved jødedommen, det jødiske i en videre kulturell og ideologisk forstand, og jøder som gruppe er ikke nødvendigvis anti-jødisk i noen som

---

¹⁵ I et intervju med Aftenposten uttalte Yuval Regev at hva han egentlig synes om Israel/Palestina-konflikten var det spørsmålet om bakgrunnen sin han var mest lei av å få. I stedet ønsket han å fremheve Israel som et attraktivt reisemål: «Israel er et veldig lite land og er dermed et ideelt reisemål. Har man bare én uke å reise på, kan man få med seg både antikk- og moderne historie, man kan dykke i Rødehavet og flyte i Dødehavet, besøke både storby og ørken og mye mer. Alt i en kjøreradius på maks tre timer.» (Si ;D-redaksjonen 2016). Man kan forstå at Regev har en positiv følelsesmessig tilknytning til sine foreldres hjemland. Men det gjør ham nødvendigvis partisk i en ikke ubetydelig utstrekning.

¹⁶ Se starten på intervjuet med de to unge jødiske veiviserne på «God morgen Norge» nevnt i fotnote ovenfor.

helst betydning av begrepet. En ting er at de overhodet ikke trenger å være et symptom på moderne antisemittisme i den historiske kjernebetydningen antijødisk rasisme. Men de må heller ikke innebære total avvisning av jødisk religion og moderne sekulærjødisk ideologi. Å svare «feil» på enkelte av spørsmålene om antisemittiske stereotyper i HL-senterets undersøkelser, er faktisk logisk forenlig med å være ihuga *filosemitt* – en person som har et særlig *positivt* forhold til jøder og det jødiske. Selv (et) folk man måtte elske og beundre over alt på jord, kan tenkes å ha en og annen kritikkverdig eller i det minste kontroversiell side. I store deler av Asia er den klassiske antisemittiske stereotypen om den vellykkede «pengejøden» gjenstand for svermerisk filosemittisme. Særlig i Sør-Korea skal det ha blitt vanlig å studere en oversatt og redigert utgave av Talmud, i håp om å bli vellykket («genial») forretningsmann eller -kvinne (Mykkeltveit 2016).

Generelt kan man si at det å være kritisk til noe X, ikke behøver å bety at man er anti-X. Man kan, for det første, ha visse kritiske merknader til alt fra seg selv og sine nærmeste, til arbeidsplassen sin og lokalmiljøet sitt; til det landet og verdensdelen man bor i, uten å være «anti-seg-selv-og-sitt» og så videre. Positive egenskaper ved ting man er kritisk til, kan med solid margin oppveie eventuelle negative trekk. Alle og enhver kan ha et betydelig forbedringspotensial. Intelligent og informert kritikk, er gjerne en forutsetning for at dette potensialet tas ut på en konstruktiv og god måte.

Dette er et prinsipielt poeng med betydelig samfunnsfagsdidaktisk relevans. Læreplanen for samfunnsfag fremhever samfunnskritisk tenkning som et kjerneelement i faget, og understreker hvor vesentlig det er at «elevane utviklar både historiemedvit og handlingskompetanse ved å forstå seg sjølve med ei fortid, notid og framtid» (Utdanningsdirektoratet 2019b). Å utvikle en sunn identitet i et moderne demokratisk felleskap, fordrer at man har et kritisk blikk på ulike grupper man tilhører, uten at man dermed er «anti» disse gruppene. Det gjelder både majoritets- og minoritetsgrupperinger man kan sies å tilhøre.

Videre er det et viktig å understreke at med hensyn til religiøse og ideologiske grupperinger man ikke er medlem av, og i en viss forstand – på et fundamentalt doktrinært nivå – måtte være mer eller mindre «anti», er det likevel fullt mulig å respektere medlemmene som enkeltpersoner. Ikke minst gjelder det hvis mange av gruppelemmene har gitt positive bidrag til samfunns- og kulturutviklingen. Samtidig er det ikke til å komme bort i fra at fundamental religiøs og ideologisk uenighet kan være en kilde til konflikt. Religiøse og antireligiøse personer vil kunne mislike og i visse sammenhenger motarbeide hverandre. Det samme gjelder tilhengere og motstandere av ulike typer ideologier. I et åpent og demokratisk samfunn er dette fenomenet helt normalt. Så lenge man respekterer hverandres borgerrettigheter, og tillater gjensidig kritikk, trenger ikke det å by på uoverstigelige problemer.

Alle slags grupperinger i samfunnet, enten de er majoritet eller minoritet, må i den bredere demokratiske offentlighet tåle å bli konfrontert med kritiske perspektiver på religiøse og ideologiske kjerneelementer i sin egen identitet – perspektiver som utvilsomt kan oppleves som subjektivt ubehagelige. Skolen kan neppe ha som en primær oppgave å være en arena der mer eller mindre intellektuelt umodne personer blir stilt til veggs – og forsøker å nagle hverandre til veggen - på bakgrunn av grunnleggende

religiøs og ideologisk uenighet, og som regel ganske overfladiske kunnskaper. Det gjelder nok religion (og livssyn) enda mer enn ideologi (og politikk).

I religiondidaktiske kretser har man vært mye opptatt av hvilken plass religionskritiske perspektiver bør – og kan - ha i undervisningen¹⁷. Nåværende læreplan i KRLE inneholder et kompetansemål som sier at elever etter 10. årstrinn skal kunne «presentere eksempler på religionskritikk fra ulike livssynstradisjoner» (Utdanningsdirektoratet 2019a)¹⁸. Andreassen (2008) har argumentert for at konfliktperspektiver bør ha en større plass i religionsundervisningen. I den grad det er legitimt å tematisere hvilket voldelig potensiale religioner (og for den saks skyld sekulære livssyn og ideologier) kan ha, burde det i prinsippet være lov å diskutere i hvilken utstrekning den militære okkupasjonspolitikken til «verdens eneste jødiske og demokratiske stat» kan være motivert av kritikkverdige tendenser i jødisk religion og ideologi. Israel-Palestina-konflikten er imidlertid såpass kompleks at det kan være vanskelig å gå veldig i dybden på det religiøs-ideologiske bakteppet. Hva det er viktig å understreke i denne sammenheng er at skolen ikke bør bidra til å stigmatisere kritiske perspektiver på ulike sider av det jødiske som antisemittisme.

Avsluttende kommentarer

Siden regjeringens handlingsplan ble lansert høsten 2016, har det internasjonalt skjedd flere grove voldshandlinger mot jøder. Under synagoge-massakren i Pittsburgh i 2018, som har vært beskrevet som det verste angrepet mot jøder i amerikansk historie, ble 11 drept og 6 såret av en høyreekstremist som anklaget «jødene» for å stå bak en liberal innvandringspolitikk som (særlig pga. import av «onde muslimer») vil kunne lede til «white genocide» (Beckett 2018). En skyteepisode utenfor en synagoge i byen Halle i Tyskland, høsten 2019, resulterte i to drepte og flere sårede. Gjerningsmannen var en høyreekstremist som mente at «jødene er roten til alle problemene», ikke bare i innvandringspolitikken, men også med hensyn til feminismen, som ifølge vedkommende har gitt opphav til fallende fødselstall i vestlige land. Man kan absolutt skjønne at talsmenn for jøder i Norge frykter at denne utviklingen vil bre seg her til lands (Moe, Aarnes & Martincic. 2019).

I et møte med Det Mosaiske Trossamfunn i Oslo høsten 2019, kunngjorde kommunal- og moderniseringsminister Monica Mæland (Høyre) at det vil bli utarbeidet en ny handlingsplan mot antisemittisme som skal erstatter den nåværende som utløper i 2020. Fra jødisk hold ble det uttrykt ønske om økonomisk støtte til flere jødiske veivisere, tiltak mot antisemittisme på internett, og forebyggende tiltak mot antisemittisme blant norske muslimer - som altså ifølge HL-senterets 2017-rapport er langt mer tilbøyelige til å ha «utpregede fordommer mot jøder» enn

---

¹⁷ Se for eksempel dobbelt spesialnummer av det religionspedagogiske tidsskriftet *Prismet* nr. 2-3 2018: <https://journals.uio.no/prismet/issue/view/591> [lastet ned 19. mai 2020]

¹⁸ Dette målet er tatt bort i kommende versjon av læreplanen (gyldig fra og med 1. august 2020). Nåværende læreplan inkluderer for øvrig ikke noe tilsvarende kompetansemål om kritikk av livssynshumanismen eller andre sekulære livssyn og ideologier.

majoritetsnordmenn. Forstander Ervin Kohn, som også er 2. nestleder i Antirasistisk Senter, uttrykte dessuten et ønske om mer overvåking og strafferettslige reaksjoner fra myndighetenes side: «Man må gå fra forskning til kartlegging, overvåking – og anmeldelser» (sitert i Haug 2019).

I følge straffeloven § 185, den såkalte rasismeparagrafen, kan «diskriminerende eller hatefulle ytringer» mot noen på grunn av deres «hudfarge eller nasjonale eller etniske opprinnelse» men også «religion eller livssyn» straffes med inntil 3 års fengsel. «Rasismeparagrafen» har vært kritisert for å inkludere subjektive og vanskelig definerbare begreper som «hat», «forhånelse» og «ringeakt», og for å være uforenlig med de standarder for ytringsfrihet som bør råde i en liberal offentlighet (Frøland & Hjerpsset-Østlie 2019). Til dette kan det tilføyes at «antisemittisme» på mange er et særlig utflytende begrep. Det vil kunne føre aldeles galt av sted å kriminalisere «semittisk ukorrekte» påstander som hverken er rasistiske eller oppfordrer til diskriminering eller forfølgelse av jøder.

Etter innføringen av regjeringens handlingsplan mot antisemittisme, har jøder også begått grove voldshandlinger mot ikke-jøder. Under de i all hovedsak fredelige grenseprotestene i Gaza våren 2018, krevde demonstrantene å få vende tilbake til israelske landområder de har blitt fordrevet fra, samt en slutt på blokaden av Gazastripen. Israelske soldater reagerte med tåregassgranater, gummikuler og skarpe skudd. 183 palestinere ble drept og 9.204 såret. Dette inkluderte 6.106 som ble skutt av snikskytttere, ofte med alvorlige varige mén til følge. Antall sårede israelere kunne til sammenlikning telles på en hånd (United Nations Human Rights Council 2019).

Jøder utenfor Israel kan ikke holdes personlig ansvarlige, nærmest i en strafferettslig forstand, for Israels politikk overfor palestinere. Samtidig er det ikke uproblematisk at norske jøder, i likhet med jøder i diasporaen generelt, i overveldende grad sympatiserer med en selverklært jødisk stat som behandler sine ikke-jødiske innbyggere på måter som de antagelig ville regnet som grov antisemittisme om noe tilsvarende hadde rammet dem selv. HL-senterets befolkningsundersøkelse fra 2017 viste at om lag femti ganger så mange norske jøder holder med Israel som med palestinere. Bare 1,6 % holdt litt med palestinere (HL-senteret 2017; se tabell på s. 41).

Læreplanverkets overordnede del understreker at elevene skal kunne «forstå dilemmaer som ligger i å anerkjenne både flertallets rett og mindretallets rettigheter» (Utdanningsdirektoratet 2018, under punkt 2.5.2). For både flertall og mindretall, er det imperativt å sikre grunnleggende borgerrettigheter for alle. Utover det kan ingen kreve å sitte på en moralsk pidestall. Av og til må storsamfunnet ta et høyst betimelig oppgjør med fordomsfulle holdninger som har ledet til diskriminering av minoriteter. Men minoriteter kan også ha kritikkverdige holdninger. Det gjelder ikke bare ovenfor majoriteten, men også andre minoriteter. Kanskje majoriteten må gå i seg selv fordi den ikke alltid gjorde nok for å redde en minoritet fra overgrep og forfølgelse. Men en minoritet er ikke nødvendigvis bare avmektig, og bør også reflektere over hva den selv kunne funnet på å gjøre, i en tilsvarende situasjon.

References

- Andreassen, B.O. (2008). "Konfliktperspektiver i religionsundervisning og religionsdidaktikk - en bredere og bedre tilnærming til religion?". *Acta Didactica Norge 2(1)* (Art. 11, 22 sider). doi.org/10.5617/adno.1027
- Anti-Defamation League (2015). "Global 100: An Index of Anti-Semitism". Tilgjengelig fra: <https://www.adl.org/adl-global-100> [lastet ned 19. mai 2020]
- Atzmon, G. (2011). *The Wandering Who? A Study of Jewish Identity Politics*. London: Zero Books.
- Barghouti, O. (2011). *Boycott, Divestment, Sanctions: The Global Struggle for Palestinian Rights*. Chicago, Illinois: Haymarket Books.
- Beckett, L. (2018): "Pittsburgh shooting: suspect railed against Jews and Muslims on site used by 'alt-right'". *The Guardian*, 27. oktober. Tilgjengelig fra: <https://www.theguardian.com/us-news/2018/oct/27/pittsburgh-shooting-suspect-antisemitism> [lastet ned 19. mai 2020]
- Behar, Y.D.M. et al. (2013): "No Evidence from Genome-Wide Data of a Khazar Origin for the Ashkenazi Jews". *Human Biology*, 85(6):859-900. doi.org/10.3378/027.085.0604
- Berg Eriksen, T., Harket, H. & Lorentz, L. (2005): *Jødehat. Antisemittismens historie fra antikken til i dag*. Oslo: Cappelen Damm Forlag.
- Berman, L. (2013). "5 of Ovadia Yosef's most controversial quotations". *Times of Israel*, 9. oktober. Tilgjengelig fra: <http://www.timesofisrael.com/5-of-ovadia-yosefs-most-controversial-quotations> [lastet ned 19. mai 2020]
- Brekke, Ø. (2018). "Religionskritikk i klasserommet. Fag, kritikk og ontologi i norsk skule". *Prismet*, Nr. 2-3 (2018), s. 107-131. doi.org/10.5617/pri.6260
- Butenschøn, N. A. (2006). *Drømmen om Israel. Historiske og ideologiske forutsetninger for staten Israel*. Oslo: Universitetsforlaget. 1. utgave 1984.
- Døving, C.A. & Moe, V. (2014). *Det som er jødisk» Identiteter, historiebevissthet og erfaringer med antisemittisme. En kvalitativ intervjustudie blant norske jøder*. Oslo: HL-senteret. Tilgjengelig fra: <https://www.hlsenteret.no/aktuelt/publikasjoner/Rapport--Det-som-er-jodisk.pdf> [lastet ned 19. mai 2020]
- Elhaik E. (2013). "The missing link of Jewish European ancestry: contrasting the Rhineland and the Khazarian hypotheses". *Genome biology and evolution*, 5(1), 61–74. doi.org/10.1093/gbe/evs119
- Ellefsen, B. (2011): "Mannen uten egenskaper". *Morgenbladet*, 10. november. Tilgjengelig fra: https://morgenbladet.no/boker/2011/mannen_uten_egenskaper [lastet ned 19. mai 2020]

Enstad, J. D. (2017). *Antisemittisk vold i Europa, 2005-2015 Utsatthet og gjerningspersoner i Frankrike, Storbritannia, Tyskland, Sverige, Norge, Danmark og Russland*. Oslo: HL-senteret & C-Rex – Senteret for ekstremismeforskning.

Tilgjengelig fra:

http://www.hlsenteret.no/publikasjoner/digitale-hefter/antisemittisk-vold-i-europa_norsk_endelig-versjon.pdf [lastet ned 19. mai 2020]

FN-Sambandet (2019). “Konvensjon om sivile og politiske rettigheter”.

Tilgjengelig fra: <https://www.fn.no/Om-FN/Avtaler/Menneskerettigheter/Konvensjon-om-sivile-og-politiske-rettigheter> [lastet ned 19. mai 2020]

Foxman, A. (2007). *The Deadliest Lies: The Israel Lobby and the Myth of Jewish Control*. New York: Palgrave Macmillan.

Frøland, C. M. & Hjerpset-Østlie, N. (2019). “Opprop: Rasismeparagrafen hører ikke hjemme i et liberalt demokrati”. Undertegnet av 16 personer. *Aftenposten*, 3. juli.

Tilgjengelig fra: <https://www.aftenposten.no/meninger/debatt/i/BRzx17/oppop-rasismeparagrafen-hoerer-ikke-hjemme-i-et-liberalt-demokrati> [lastet ned 19. mai 2020]

Fuglehaug, W., Fuhr, B. & Lundgaard, H. (2015). “Først Paris. Så København. 14 norske jøder frykter et angrep også her”. *Aftenposten*, 20. februar. Tilgjengelig fra:

<https://www.aftenposten.no/norge/i/K2VG/Forst-Paris-Sa-Kobenhavn-14-norske-joder-frykter-et-angrep-ogsaa-her> [lastet ned 19. mai 2020]

Follesdal, A. (2011). “Can There Be a Just Zionism? Does Anyone Care? On Chaim Ganz, A Just Zionism”. *Ethical Perspectives*, 18:4, s. 625-632.

Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=1990158>

Gans, C. (2008). *A Just Zionism. On the Morality of the Jewish State*. Oxford: Oxford University Press.

Ginsberg, B. (1993). *The Fatal Embrace. Jews and the State*. Chicago: University of Chicago.

Goldberg, J. J. (1996). *Jewish Power: Inside the American Jewish Establishment*. Reading, Mass.: Addison-Wesley Publishing Company.

Haaretz (2014). “Desmond Tutu: U.S. Christians Must Recognize Israel as Apartheid State”. 17. juni. Tilgjengelig fra: <https://www.haaretz.com/tutu-israel-is-apartheid-state-1.5252256> [lastet ned 19. mai 2020]

Haug, K. (2019). “Setter inn støtet mot jødehat”. *Vårt Land*, 19. september.

Henriksen, S. (2012). “Vi må fremme forsoning”. *Klassekampen*, 31. oktober

Tilgjengelig fra: <https://arkiv.klassekampen.no/60825/article/item/null/-vi-ma-fremme-forsoning> [lastet ned 19. mai 2020]

Hoffmann, C., Kopperud, Ø. og Moe, V. (2012). *Antisemittisme i Norge? Den norske befolkningens holdninger til jøder og andre minoriteter*. Tilgjengelig fra:

https://www.hlsenteret.no/aktuelt/publikasjoner/hl_rapport_2012_web.pdf [lastet ned 19. mai 2020]

Hoffmann, C. & Moe, V. (red.) (2017). *Holdninger til jøder og muslimer i Norge 2017. Befolkningsundersøkelse og minoritetsstudie*. Tilgjengelig fra: https://www.hlsenteret.no/aktuelt/nyheter/2017/hl-rapport_29mai-web-%282%29.pdf [lastet ned 19. mai 2020]

Iversen, L. L. (2014). *Uenighetsfellesskap: Blikk på demokratisk samhandling*. Oslo: Universitetsforlaget.

Jewish Virtual Library (2017). "Jewish Biographies: Nobel Prize Laureates 1901-2018". Tilgjengelig fra: <http://www.jewishvirtuallibrary.org/jewish-nobel-prize-laureates> [lastet ned 19. mai 2020]

Johannesen, G. (1975). *Om den norske tenkemåten: Artikler og innlegg om kultur- og samfunnsproblemer 1954-1974*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag.

Jpost.com staff (2014). "Desmond Tutu: Israel guilty of apartheid in treatment of Palestinians". *The Jerusalem Post*, 10. mars. Tilgjengelig fra: <https://www.jpost.com/Diplomacy-and-Politics/Desmond-Tutu-Israel-guilty-of-apartheid-in-treatment-of-Palestinians-344874> [lastet ned 19. mai 2020]

Kaplan, A. (2018). *Our American Israel: The Story of an Entangled Alliance*. Cambridge, Mass: Harvard University Press.

Kershner, I. (2013). "Rabbi Ovadia Yosef, Spiritual Leader of Israel's Sephardic Jews, Dies at 93". *New York Times*, 7. oktober. Tilgjengelig fra: <http://www.nytimes.com/2013/10/08/world/middleeast/rabbi-ovadia-yosef-influential-spiritual-leader-in-israel-dies-at-93.html> [lastet ned 19. mai 2020]

Flensner, K. K. (2019). "Samma konflikter men ulike inramning – Kontroversielle spørsmål relaterte til Mellanösternkonfliktene i religionskunnskap og samfunnskunnskap". *Nordidactica: Journal of Humanities and Social Science Education*, ISSN 2000-9879, nr 2019:3, s. 73-100.

Kohn, E. (2012). "Kong Salomo kompromisset om land. Tale ved Oslo Symposium 2012. Om norsk antisemittisme - og om vårt forhold til Israel". Tilgjengelig fra: <http://www.verdidebatt.no/innlegg/372089-kong-salomo-kompromisset-om-land> [lastet ned 19. mai 2020]

Kommunal- og moderniseringsdepartementet (2016). "Handlingsplan mot antisemittisme 2016–2020". Tilgjengelig fra: <https://www.regjeringen.no/globalassets/departementene/kmd/sami/dss-handlingsplan-antisemittisme.pdf> [lastet ned 19. mai 2020]

Lindemann, A. S. (1997). *Esau's Tears. Modern Anti-Semitism and the Rise of the Jews*. Cambridge: Cambridge University Press

Livneh, N. (2007). "How 90 Peruvians became the latest Jewish settlers". *The Guardian*, 7. august. Tilgjengelig fra: <https://www.theguardian.com/world/2002/aug/07/israel1> [lastet ned 19. mai 2020]

Mearsheimer, J. J. & Walt, S. (2007). *The Israel Lobby and U.S. Foreign Policy*. New York: Farrar, Straus & Giroux.

- Moe, I., Aarnes, H. & Martincic, J. (2019): "Uniformert mann drepte to i «antisemittisk angrep» - filmet med hjelmkamera". *Aftenposten*, 9. oktober. Tilgjengelig fra: <https://www.aftenposten.no/verden/i/Op0Weq/minst-en-drept-i-skyting-ved-tysk-synagoge> [lastet ned 19. mai 2020]
- Mozgovaya, N. & Haaretz Service (2010). "ADL Slams Shas Spiritual Leader for Saying non-Jews 'Were Born to Serve Jews'". *Haaretz*, 20. oktober. Tilgjengelig fra: <https://www.haaretz.com/jewish/1.5128226> [lastet ned 19. mai 2020]
- Mykkeltveit, P. (2016). "Ein jødeelskar funderer over sine fordomar". *Minerva*, Nr. 4 2016, s. 19-24.
- Pinker, S. (2006). "Groups and Genes". *New Republic*, 26. Juni. Tilgjengelig fra: <https://newrepublic.com/article/77727/groups-and-genes> [lastet ned 19. mai 2020]
- Regan, B. (2008). "The State of Israel and the Apartheid Regime of South Africa in comparative perspective". *Holy Land Studies*, 7(2), 201-212. DOI: 10.3366/E147494750800022X
- Regjeringen (2018): "Rammekonvensjon om beskyttelse av nasjonale minoriteter (norsk oversettelse)". Tilgjengelig fra: <https://www.regjeringen.no/no/tema/urfolk-og-minoriteter/nasjonale-minoriteter/midtspalte/europaradets-rammekonvensjon/europaradets-rammekonvensjon/id2362518/> [lastet ned 19. mai 2020]
- Regjeringen (2019): "Granavolden-plattformen: Politisk plattform for en regjering utgått av Høyre, Fremskrittspartiet, Venstre og Kristelig Folkeparti". Tilgjengelig fra: <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/politisk-plattform/id2626036/> [lastet ned 19. mai 2020]
- Rose, J. (2004). *The Myths of Zionism*. London & Ann Arbor, MI: Pluto Press.
- Sand, S. (2009). *The Invention of the Jewish People*. London: Verso.
- Sand, S. (2014). *How I Stopped Being a Jew*. London: Verso.
- Sender, A. (2012). "Sløret er borte". *Vårt Land*, 29. oktober. Tilgjengelig fra: <http://www.verdidebatt.no/innlegg/327751> [lastet ned 19. mai 2020]
- Shahak, I. (1994). *Jewish History, Jewish Religion. The Weight of Three Thousand Years*. London: Pluto Press.
- Shahak, I. & Mezvinsky, N. (1999). *Jewish fundamentalism in Israel*. London: Pluto Press.
- Si ;D-redaksjonen (2016). "Han har israelske foreldre, oppvokst i Norge: «Er det ikke sånn at jødene styrer Coca-Cola?»". *Aftenposten*, 1. desember. Tilgjengelig fra: <https://www.aftenposten.no/meninger/sid/i/0dWx6/han-har-israelske-foreldre-oppvokst-i-norge-er-det-ikke-saann-at-joedene-styrer-coca-cola?> [lastet ned 19. mai 2020]

Skirbekk, G. (2011). "Religionskritikk – kvifor og korleis?" i *Religion og livssyn. Tidsskrift for religionslærerforeningen i Norge*, Årg. 23, nr. 3, s. 12–16.

Smørvik, M. (2013). "Islamister er vår tids fascister". *Adresseavisen*, 17. april.

Storhaug, H. (2015). *Islam, den 11. landeplage*. Oslo: Kolofon forlag.

Tvedt, T. (2016). *Norske tenkemåter. Tekster 2002-2016*. Oslo: Aschehaug forlag.

United Nations Human Rights Council (2019): "Report of the independent international commission of inquiry on the Protests in the Occupied Palestinian Territory". Tilgjengelig fra: https://www.ohchr.org/Documents/HRBodies/HRCouncil/CoIOPT/A_HRC_40_74.pdf [lastet ned 19. mai 2020]

Utdanningsdirektoratet (2015): "Hva er en nasjonal minoritet?". <https://www.udir.no/laring-og-trivsel/nasjonale-minoriteter/innhold/hva-er-en-nasjonal-minoritet/>

Utdanningsdirektoratet (2018). "Overordnet del – verdier og prinsipper for grunnopplæringen". Tilgjengelig fra: <https://www.udir.no/laring-og-trivsel/lareplanverket/overordnet-del/> [lastet ned 19. mai 2020]

Utdanningsdirektoratet (2019a). "Læreplan i kristendom, religion, livssyn og etikk (KRLE)". Fastsatt som forskrift av Kunnskapsdepartementet 15.11.2019. Tilgjengelig fra: <https://data.udir.no/kl06/v201906/laereplaner-1k20/RLE01-03.pdf> [lastet ned 19. mai 2020]

Utdanningsdirektoratet (2019b). "Læreplan i samfunnsfag". Fastsatt som forskrift av Kunnskapsdepartementet 15.11.2019. Tilgjengelig fra: <https://data.udir.no/kl06/v201906/laereplaner-1k20/SAF01-04.pdf> [lastet ned 19. mai 2020]

Utdanningsetaten i Oslo (2011). "Kartlegging av kunnskaper og holdninger på området rasisme og antisemittisme, undersøkelse blant elever (trinn 8-10) i Osloskolen". Tilgjengelig fra: http://2v2ae13etcm31s6bzloe3jz1.wpengine.netdna-cdn.com/wp-content/uploads/2016/06/Rapport_UDA_7.6.2011.pdf [lastet ned 19. mai 2020]

Wanounou, D. (2017). "Mer penger til jødiske veivisere". *Vårt Land*, 10. mai. Tilgjengelig fra: <https://www.vl.no/nyhet/mer-penger-til-jodiske-veivisere-1.965274?paywall=true> [lastet ned 19. mai 2020]

Weiss, P. (2006, 10. mai). "My Jewish Problem: Jewish Superiority, Jewish Elite". https://mondoweiss.net/2006/05/my_jewish_probl-2 [lastet ned 19. mai 2020]

Yuval, I. J. (2006). *Two Nations in Your Womb: Perceptions of Jews and Christians in Late Antiquity and the Middle Ages*. Translated by Barbara Harshav and Jonathan Chipman. Berkeley and Los Angeles: University of California Press.

Øverland, A. (1933). *Tre foredrag til offentlig forargelse*. Oslo: Fram forlag.